

DOI 10.26565/2227-6521-2023-51-05

УДК 316.752:316.422

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ: ЗАСОБИ ЕМПІРИЧНОГО ВИМІРЮВАННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЇХНЬОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Беляєва Вікторія Олександрівна – магістрантка соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харків, майдан Свободи, 4, Україна. 61022, e-mail: belyayevava@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0437-0116>

У статті аналізуються тенденції індивідуалізації ціннісної свідомості населення України, а також ціннісні зрушення у свідомості українців під впливом повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Розглядаються теоретичні засади вивчення зазначеної проблематики (зокрема теорія індивідуалізованого суспільства З. Баумана та концепція індивідуалізації У. Бека). Здійснюються концептуалізація та операціоналізація індивідуалізації як ціннісного процесу, досліджуються індивідуалізовані практики, характерні сучасним українцям у різних сферах їхньої життєдіяльності, що мають саме ціннісну зумовленість. Пропонується авторська система індикаторів індивідуалізації, розроблена на основі інструментарію Світового дослідження цінностей, основними з яких є такі показники, як цінність незалежності, недовіра до людей, підтримка тези про залежність доходів від індивідуальних зусиль та тези щодо підтримки відповідальності за власну забезпеченість. Акцентовується увага на таких джерелах отримання соціологічної інформації щодо процесу індивідуалізації ціннісної свідомості, як результати аналізу одновимірних розподілів за окремими індикаторами, результати застосування методу побудови фільтрів; дані, отримані завдяки аналізу двовимірних розподілів та кластерного аналізу. Зазначається, що здійснення кластерного аналізу дозволило виокремити три групи українців з різною мірою індивідуалізації ціннісної свідомості. Підкреслюється, що аналіз даних Світового дослідження цінностей дає можливість зафіксувати лише деякі прояви процесу індивідуалізації ціннісної свідомості українців, адже інструментарій не містить тих питань, за допомогою яких можна було б скласти більш цілісне уявлення про зазначений процес. Розглядаються можливі перспективи подальшої індивідуалізації ціннісної свідомості українців. Формулюється гіпотеза, згідно з якою, незважаючи на необхідність залучення до колективних практик, що спричинено сучасною російсько-українською війною, тенденції індивідуалізації ціннісної свідомості громадян України можуть актуалізуватися і надалі.

Ключові слова: індивідуалізація, індивідуалізовані практики, ціннісна свідомість, ціннісні зрушення, емпіричне вимірювання, індикатори індивідуалізації.

Для цитування: Беляєва В. Індивідуалізація ціннісної свідомості українців: засоби емпіричного вимірювання та результати їхнього застосування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2023. 51. С. 49-57 doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-05>

How to Cite: Bieliaieva, V. (2023) 'Individualisation of Value Consciousness of Ukrainians: Methods of Empirical Measurement and Results of Their Application' *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*. 51, pp. 49-57. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-05>

Постановка проблеми та актуальність статті

Ціннісні орієнтири, що превалюють у суспільстві, значною мірою визначають не тільки його актуальний стан, а й перспективи розвитку. Наразі в Україні відбуваються процеси ціннісних зрушень, які, з одного боку, проявляються в індивідуалізації ціннісної свідомості наших співгромадян, а з іншого – в її комунітаризації, спричиненої повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України (див.: [1; 2]).

У межах даної публікації наша увага буде зосереджена на індивідуалізації ціннісної свідомості українців, що допоможе нам дійти розуміння того, наскільки Україна готова до євроінтеграції у ціннісному сенсі, адже західні суспільства є значною мірою індивідуалізованими, тоді як для України актуальним є своєрідний мікс індивідуалістичних та колективістичних ціннісних преференцій.

Наше звернення до вивчення індивідуалізації зумовлюється проблемною ситуацією, яка полягає у протиріччі між досить високим рівнем теоретичного аналізу цього процесу та відсутністю його емпіричних досліджень, що й актуалізує проведення нашої наукової розвідки.

Аналіз наявних публікацій та досліджень з обраної проблематики

У сучасній соціології досить активно обговорюються проблеми та перспективи індивідуалізації свідомості та поведінки індивідів. Так, автор концепції індивідуалізованого суспільства З. Бауман наголошує на тому, що сьогодні люди все ще мають подібні проблеми, однак, якщо їх зіставити, вони не

утворюють єдиного цілого, а тому об'єднання, згуртованість, колективність не допоможуть у їхньому вирішенні. Залежати від когось вже неможливо [3]. Сучасне суспільство З. Бауман називає індивідуалізованим, виокремлюючи три його основні ознаки: а) сьогодні індивід втрачає контроль над більшістю значимих соціальних процесів; б) через це зростають і прогресують невизначеність та незахищеність особистості перед неконтрольованими змінами; в) у таких умовах з'являється та розвивається прагнення індивіда до відмови від досягнення певних цілей у перспективі заради отримання негайних результатів, що призводить до дезінтеграції індивідуального та соціального життя [4]. Характеризуючи індивідуалізоване суспільство, З. Бауман зазначає, що сьогодні люди помічають залежність їхніх можливостей від непередбачуваних, невіддільних їм «таємничих сил» [3].

Аналогічні ідеї є основою концепції суспільства ризику сучасного німецького соціолога У. Бека, який акцентує на тому, що виробництво матеріальних благ супроводжується виробництвом суспільних ризиків. Ми не завжди усвідомлюємо це, але постійно стикаємося з ризиками та створюємо нові. На думку вченого, процес виробництва ризиків супроводжує модернізація, що сприяє індивідуалізації свідомості [5]. Визначаючи індивідуалізацію як новий спосіб усупільнення, як своєрідну «метаморфозу» або «категоріальну зміну» у відносинах суспільства та індивіда, У. Бек виділяє три аспекти індивідуалізації: а) «асpekt звільнення», що означає звільнення від традиційних обставин панування та забезпечення; б) «асpekt розчаклування», тобто втрата традиційної стабільності з точки зору дієвого знання, віри та прийнятих норм; в) «асpekt контролю та реінтеграції», який є новим видом соціальної інтеграції. Науковець вбачає особливості індивідуалізації у тому, які наслідки вона має, а саме те, що самотійний індивід (або, як говорить автор, «одинак») сам стає одиницею відтворення соціального елементу. Тобто індивід відокремлюється від сім'ї, її стабільна співвідносна рамка вже не займає місця класових соціальних зв'язків [5]. За У. Беком, індивідуалізація знаходить втілення в ідеї конструювання власного життя як суто особистого проєкту з індивідуально зумовленими траєкторіями в різних сферах життєдіяльності.

Отже, і З. Бауман, і У. Бек називають індивідуалізацію продуктом сучасності. Досліджуючи цінності українців, вітчизняні науковці переважно зосереджуються на вивченні міри їхньої наближеності до європейських цінностей (див., напр.: [6; 7; 8; 9]), особливо в контексті демократизації (див., напр.: [10; 11]), а також постматеріалізації ціннісної свідомості українців [12; 13; 14]. Індивідуалізація постає новим ціннісним виміром у контексті дослідження українського суспільства, актуалізуючи потребу емпіричного вивчення цього процесу.

Здійснений нами аналіз наукової, зокрема соціологічної, літератури не виявив ґрунтовних публікацій щодо застосування тих чи інших засобів соціологічного емпіричного дослідження до вивчення процесів індивідуалізації ціннісної свідомості та повсякденних практик індивідів (чи груп). Брак зазначених джерел, як підкреслювалось вище, є підтвердженням актуальності нашого дослідження, зокрема цієї статті.

Отже, **метою** даної публікації є визначення можливих засобів емпіричного вимірювання індивідуалізації як ціннісного процесу та ефективності їхнього застосування.

Для досягнення поставленої мети ми здійснили концептуалізацію та операціоналізацію індивідуалізації як ціннісного процесу, а також застосували методи статистичного аналізу (аналіз одновимірних розподілів, побудова фільтрів, аналіз двовимірних розподілів, кластерний аналіз) для виокремлення груп респондентів за рівнем індивідуалізації їхньої свідомості та поведінки.

Виклад основного матеріалу

Перш за все зазначимо, що ми розглядаємо індивідуалізацію як процес, який відбувається в ціннісній свідомості особистості. Ціннісну свідомість ми розуміємо як простір вироблення певних ідеалів, еталонів, ієрархізації предметів та явищ, співставлення реального та бажаного. Як зазначав К. Клакхон, цінність є експліцитною або імпліцитною концепцією того, що бажано для індивіда або групи та впливає на їхній вибір доступних способів, засобів та цілей дії [15].

У пошуках індикаторів індивідуалізації ціннісної свідомості особистості чи групи ми звернулися до типології цінностей за М. Рокичем, згідно з якою цінності поділяються на термінальні та інструментальні. Термінальні цінності — це головні життєві орієнтири особистості, її цілі, ідеали, переконання. Інструментальні цінності є засобами для досягнення цілей та ідеалів індивіда, тобто термінальних цінностей. М. Рокич поділяє термінальні цінності на особистісні та соціальні, а інструментальні — на цінності моралі та цінності компетентності [16].

Ще раз підкреслимо, що, на відміну від З. Баумана та У. Бека, які розглядали індивідуалізацію як сукупність певних практик, характерних сучасним індивідам, ми сприймаємо індивідуалізацію як ціннісний процес, оскільки будь-яка практика має ціннісне підґрунтя. Тож, ми будемо аналізувати індивідуалізацію в контексті дослідження трансформації цінностей, що відбувається сьогодні у світі в цілому і, зокрема, в Україні.

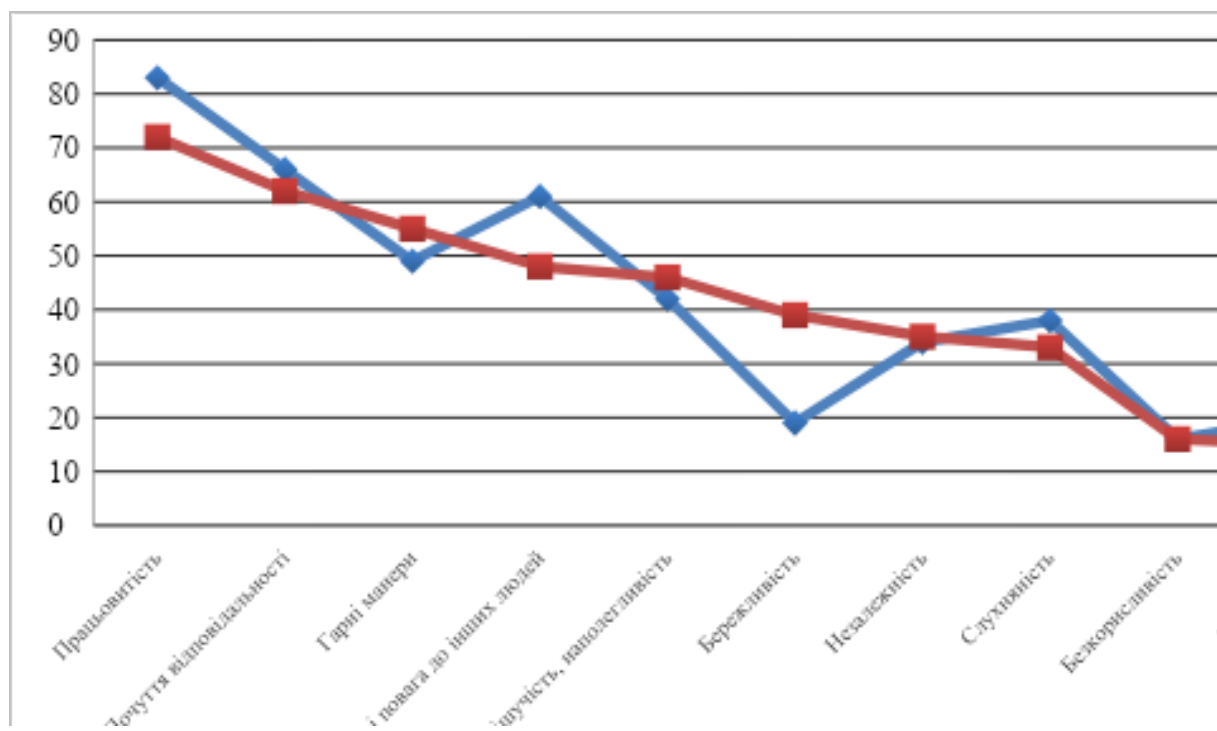
Як ми зазначали вище, теоретичні засади дослідження індивідуалізації є наразі достатньо розробленими, тоді як конкретних емпіричних студій з цієї проблематики явно бракує. З огляду на це, ми спробуємо запропонувати власну систему індикаторів індивідуалізації ціннісної свідомості, засновуючись

на інструментарії Світового дослідження цінностей (World Values Survey)¹. Це дослідження не було безпосередньо спрямоване на вивчення процесу індивідуалізації ціннісної свідомості, проте охоплює досить багато аспектів, що дозволило нам виокремити певні індикатори досліджуваного нами процесу.

Отже, відповідно до інструментарію зазначеного дослідження ми виокремили два найважливіших, з нашої точки зору, індикатори індивідуалізації: *цінність незалежності* та *відповідальність за власну забезпеченість*. Перший із них є одночасно термінальною та інструментальною цінністю, до того ж як соціальною, так і індивідуальною. Значущість цієї цінності для респондентів ми визначали за допомогою відповідей на таке питання: «Перед Вами перелік якостей, які можна виховати у дітей в сім'ї. Які з них є найбільш важливими? Ви можете вибрати не більше, ніж 5 якостей» (варіант відповіді «незалежність»). Наявність чи відсутність прагнення прищепити своїм дітям певну цінність, на нашу думку, свідчить про те, чи поділяють її самі респонденти. Тож, ми розглядаємо прагнення до незалежності як індикатор індивідуалізації ціннісної свідомості опитаних у межах зазначеного дослідження.

Відповідальність за власну забезпеченість є інструментальною цінністю, значущість якої ми визначали за допомогою відповідей на питання: «Де б Ви розмістили свою думку по цій шкалі, де «1» – Ви повністю погоджуєтесь із твердженням ліворуч, «10» – Ви повністю погоджуєтесь із твердженням праворуч; якщо Ваші погляди між цими твердженнями, оберіть цифру, яка Вам підходить (варіанти: «Держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені» та «Люди більшою мірою самі повинні нести відповідальність за те, щоб себе забезпечити»»).

Далі ми також розглянемо деякі інші можливі індикатори та чинники індивідуалізації ціннісної свідомості. Отже, звернемось до результатів здійсненої нами розвідки. Перш за все зазначимо, що за допомогою методу аналізу одновимірних розподілів ми визначили, наскільки важливими є цінності незалежності (рис. 1) та відповідальності за власну забезпеченість, які ми виділили як головні індикатори

індивідуалізації ціннісної свідомості.

Рисунок 1 / Picture 1. **Інструментальні цінності українців (1996, 2020) (% від опитаних) / Instrumental values of Ukrainians, 1996, 2020 (% of respondents in the whole sample)**

Як бачимо, цінність незалежності не змінила свою позицію відносно інших цінностей; з огляду на дані 1996 р. та 2000 р., ми не зафіксували жодних зрушень. Проте маємо зазначити, що після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну цінність незалежності стає однією з найбільш важливих у ціннісній ієрархії українців, але перш за все як соціальний аксіофеномен.

¹ Ми спираємось на дані 3 хвили Світового дослідження цінностей (1995-1998) (двоступенева випадкова вибірка, репрезентативне для дорослого населення України, N=2800 осіб) [17] та 7 хвили (2017-2021) (стратифікована вибірка за регіоном (без тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та АРК) та типом населеного пункту, репрезентативне для дорослого населення України, N=1200 осіб) [18].

Що стосується другого індикатора, то у 1996 році 18% респондентів зазначали, що люди більшою мірою самі мають бути відповідальними за свою забезпеченість, тоді як у 2020 році – 32%. Можемо припустити, що зниження надії на допомогу держави й підвищило рівень індивідуалізації ціннісної свідомості українців.

Розглянемо розподіл відповідей респондентів на питання щодо того, наскільки вони є вільними у виборі життєвого шляху (рис. 2).

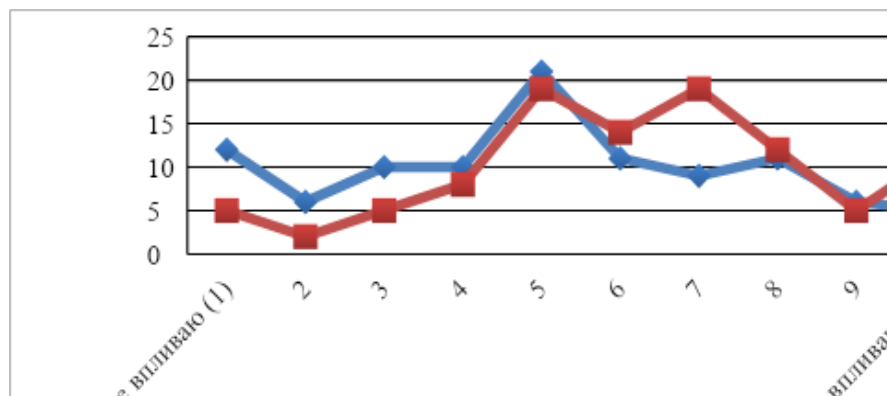

Рисунок 2 / Picture 2. Розподіл відповідей на питання: «Якою мірою Ви впливаєте на хід свого життя?» (1996, 2020) (% від опитаних) / Distribution of answers to the question: «To what extent do you influence the course of your life?» (1996, 2020) (% of respondents in the whole sample)

Нас цікавить частка респондентів, чії відповіді ближче до позиції «сильно впливаю» (тобто варіанти 6-10). У 2020 році частка респондентів, які вважали, що вони досить сильно впливають на своє життя, становить 61%, тоді як у 1996 так відповіли лише 42% респондентів. Отже, за цим показником також можемо помітити тенденцію індивідуалізації.

Звичайно, можна припустити, що сьогодні, в умовах війни українці мають менше можливостей впливати на своє життя, адже вплив зовнішніх факторів, вплив воєнного стану на життя всієї країни є дуже суттєвим.

Звернемося до ще одного питання, яке, на нашу думку, певною мірою свідчить про чинники індивідуалізації ціннісної свідомості людини. Це питання про те, чи довіряють респонденти людям. У 1996 та 2020 роках розподіл відповідей респондентів був ідентичним: 31% опитаних погодилися, що «більшості людей можна довіряти», 69% обрали відповідь «треба бути дуже обережним у відносинах з людьми». Ці дані засвідчують невисокий рівень довіри респондентів до людей, що ми, як зазначалося вище, відносимо до чинників індивідуалізації ціннісної свідомості.

Ми припускаємо, що одним із чинників і водночас показників індивідуалізації ціннісної свідомості є ставлення особистості до проблеми рівності доходів. На рисунку 3 представлені дані щодо ставлення опитаних до цієї проблеми. Зазначимо, що оцінки 1-5 ми відносимо до колективістських ознак ціннісної свідомості, а 6-10 – до індивідуалістичних.

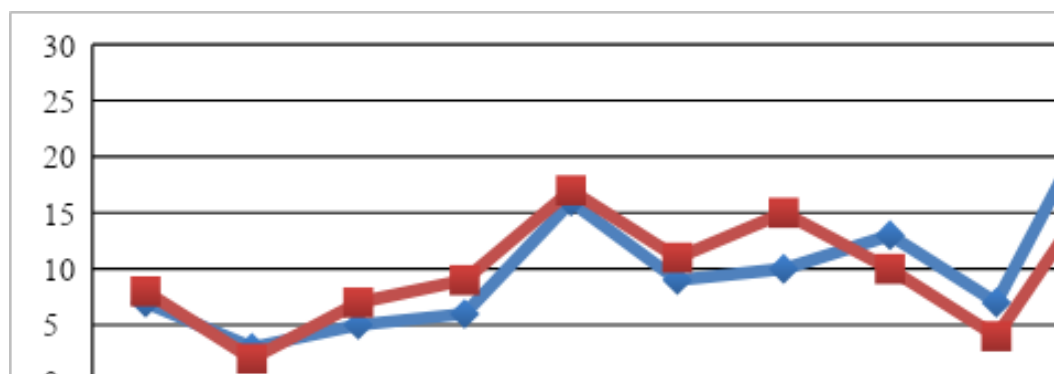

Рисунок 3 / Picture 3. Ставлення респондентів до проблеми рівності доходів (1996, 2020) (% від опитаних) / Attitudes towards income equality, 1996, 2020 (% of respondents in the whole sample)

1 – «Доходи мають бути більш рівними»; 10 – «Дохід має бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль».

Наведені вище дані демонструють певну спадну динаміку: 64% у 1996 році та 58% респондентів у 2020 році були більш схильні до думки, що дохід має бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль. Можемо частково пояснити це економічною ситуацією в країні, яка була в цих роках.

У відповідях на питання, яке ставить респондентів перед вибором між свободою та рівністю, ознакою індивідуалізації ціннісної свідомості українців певною мірою можна вважати переважання вибору свободи. Це питання не було представлено в анкеті 1996 року, тож розглянемо розподіл даних тільки у 2020 році: 70% респондентів зазначили, що свобода є для них важливіша за рівність.

Для того, щоб визначити респондентів, яким притаманна індивідуалізація ціннісної свідомості, ми застосували метод побудови фільтрів. Фільтр складався з двох ознак, про які йшлося вище: цінність незалежності та відповідальність за власну забезпеченість. У 1996 році респондентів, які обрали обидві цінності, було 7% (195 осіб), у 2020 – 13% (146 осіб). Кількісно в 1996 році індивідуалізованих респондентів було більше, однак і вибірка була більшою, тож, порівнюючи частки, фіксуємо тенденцію зростання, причому майже у два рази.

Застосування методу побудови двовимірних розподілів щодо виокремлених методом фільтрів індивідуалізованих осіб та різних соціально-демографічних показників дозволило нам «намалювати» портрет індивідуалізованої особи. Це найчастіше жінка 26-41 років, яка має щонайменше професійну передвищу освіту, знаходиться в шлюбі, належить до нижчого середнього соціального класу, має посаду спеціаліста з вищою освітою.

З цього можемо зробити висновок, що індивідуалізовані особи – це зазвичай, так би мовити, «середньостатистичні» люди, а не представники малочисельних соціальних груп, з чого виходить, що індивідуалізація є досить загальною, а не специфічною тенденцією.

Для того, щоб дослідити групи індивідуалізованих осіб, ми використали метод кластерного аналізу (на масиві 2020 року).

У результаті здійснення кластерного аналізу вдалося виокремити три кластери: до першого кластеру увійшли 764 особи (59%), до другого – 313 осіб (24%), до третього – 109 осіб (9%).

Для проведення кластерного аналізу було закладено два ключові індикатори (цінність незалежності та відповідальність за власну забезпеченість) та два чинника-показники (недовіра до людей та підтримка тези про залежність доходів від індивідуальних зусиль), що вказують на індивідуалізацію особистості (табл. 1).

Таблиця 1 (Table 1)

**Характеристики кластерів за рівнем індивідуалізації /
Characteristics of clusters by level of individualisation**

Характеристики / Characteristics	1 кластер / Cluster 1	2 кластер/ Cluster 2	3 кластер / Cluster 3
Цінність незалежності (% від опитаних) / The value of independence (% of respondents)	37	36	26
Недовіра до людей (% від опитаних) / Distrust of people (% of respondents)	60	86	82
Підтримка залежності доходів від індивідуальних зусиль (середнє) / Supporting the dependence of income on individual effort (average)	6,4	7,4	1,3
Підтримка тези щодо відповідальності за власну забезпеченість (середнє) / Support for the statement about responsibility for one's own security (average)	5,9	1,7	2,6

Як бачимо, представникам першого кластеру більшою мірою характерна індивідуалізація ціннісної свідомості. Представникам другого кластеру вона притаманна дещо менше, що зумовлюється низьким рівнем підтримки ними тези щодо відповідальності за власну забезпеченість. Натомість вони вважають, що держава має бути більш відповідальною за матеріальну забезпеченість громадян, ніж самі люди. До третього кластеру увійшло найменше респондентів, які вважають, що треба бути дуже обережними у відносинах з людьми, не довіряти їм, водночас це не заважає їм бути більш орієнтованими на те, щоб покладатися на когось у своєму житті, ніж на власні зусилля.

Ми вважаємо, що, з огляду на зазначене вище, можна говорити, скоріше, про певний тренд до індивідуалізації ціннісної свідомості українців, про її більшою мірою потенційну, ніж реальну, усталену індивідуалізацію.

Зазначимо, що за поколінним складом перші два кластери є майже ідентичним (представників поколінь бебі-бумерів, «Х» та «Y» там приблизно однакова частка – близько 20%), меншість складають представники покоління «Z». У третьому кластері більшість складають бебі-бумери (51%), вдвічі менше покоління «Х», а до покоління «Z» належить найменша частка – 3%.

Аналізуючи кластери з точки зору приналежності їхніх представників до певного соціального класу (за суб'єктивними оцінками), ми побачили, що в першому домінує нижчий середній клас (42%), у другому, окрім цього класу, є робітничий клас (33% та 38%, відповідно), в третьому кластері переважає нижчий клас (39%). Власне, якщо згадати характеристики, які переважають у третьому кластері (підтримка рівності доходів, незважаючи на індивідуальні зусилля, покладання відповідальності за забезпечення громадян на державу), можна прослідкувати певну логіку.

За статевим розподілом кластери майже не відрізняються між собою (жінок близько 60%, чоловіків – близько 40%). Більшість респондентів у всіх кластерах у шлюбі (66%, 64% та 51%, відповідно), однак помітно також, що в третьому кластері досить багато удівців та удів (27%). Проте це не дивно, оскільки цей кластер складають найстарші респонденти. Щодо рівня освіти, то представники перших двох кластерів більш освічені, ніж респонденти з третього кластеру.

Отже, надамо узагальнену характеристику представникам всіх трьох визначених нами кластерів (див. таблицю 2).

Таблиця 2 (Table 2)

**Соціальні характеристики представників кластерів за рівнем індивідуалізації /
Clusters by level of individualisation**

Характеристики / Characteristics	1 Кластер/ <i>Cluster 1</i>	2 Кластер/ <i>Cluster 2</i>	3 Кластер / <i>Cluster 3</i>
Покоління / <i>Generations</i>	Бєбі-бумери, «X», «Y», «Z»	Бєбі-бумери, «X», «Y», «Z»	Бєбі бумери, «X»
Соціальний клас / <i>Social class</i>	Нижчий середній	Нижчий середній, робітничий	Нижчий, робітничий
Стать / <i>Gender</i>	Жіноча, чоловіча	Жіноча, чоловіча	Жіноча, чоловіча
Сімейний стан / <i>Marital status</i>	У шлюбі	У шлюбі	У шлюбі, удівець/удова
Рівень освіти / <i>Educational level</i>	Професійна передвища, магістр/спеціаліст	Професійна передвища, магістр/спеціаліст	Повна середня, професійна передвища, неповна середня

Метод кластерного аналізу допоміг нам краще зрозуміти, ким є потенційні індивідуалізовані особи. Застосування аналізу двовимірних розподілів надало можливість визначити, які соціально-демографічні характеристики мають представники кластерів та які характеристики індивідів перешкоджають індивідуалізації їхньої ціннісної свідомості. Метод кластерного аналізу є більш надійним і точним, ніж, наприклад, побудова фільтрів, адже при побудові фільтрів ми маємо справу з теоретичним групуванням осіб, а кластерний аналіз здійснюється на основі емпіричного групування отриманих даних. Проте його результати є більш складними для інтерпретації, що спричиняє ризик недовіри до кластерного аналізу з боку деяких дослідників.

Отже, з огляду на здійснений нами порівняльний аналіз даних Світового дослідження цінностей 1996 та 2020 років, ми можемо зафіксувати певну тенденцію до індивідуалізації ціннісної свідомості населення України. Однак повномасштабне вторгнення Росії на територію України є фактором, який вплинув та продовжує впливати на життя українців, зокрема на їхню ціннісну свідомість, що неоднозначно позначається на процесах її індивідуалізації.

Згідно з результатами дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» «Ідентичність. Патріотизм. Цінності», здійсненого в серпні 2022 року [19], у порівнянні з даними 2021 року, важливість такої цінності, як **самостійність**, помітно посилилася. У 2022 році саме ця цінність зазнала найбільших зрушень. Можна пов'язати це з тим, що в період повномасштабного вторгнення зростає ціннісна значимість того, чого не вистачає. Українці відчують дефіцит самостійності через велику кількість ризикогенних зовнішніх факторів та обмежень.

Маємо зазначити, що війна практично унеможливило самостійне вирішення людиною тих чи інших життєвих проблем. Ця ситуація зумовлює її звернення до колективних практик. Проте, на нашу думку, це не означає, що тенденція до індивідуалізації ціннісної свідомості більше не є актуальною. Ми вважаємо, що колективна солідарність, актуалізована російсько-українською війною, не є перешкодою для розвитку індивідуалізації ціннісної свідомості громадян [20]. Припускаємо, що значущість незалежності як індивідуальної та соціальної цінності, яку ми вважаємо одним із ключових індикаторів індивідуалізації, так само, як і значущість самостійності, підвищилася через фактор війни.

У цьому контексті звернемося ще до одного феномену, спровокованому, в тому числі, війною. Йдеться про феномен роз'єднаних сімей, наразі поширений в українському суспільстві. Він з'являється у тих випадках, коли жінки з дітьми переїжджають на більш безпечні території, залишаючи чоловіків вдома, а також коли чоловіки йдуть захищати країну, відповідно, залишаючи жінок та дітей. Це може змушувати останніх частіше приймати рішення самостійно, що актуалізує індивідуалізацію їхньої ціннісної свідомості.

Отже, можемо висунути гіпотезу, що, незважаючи на необхідність використання в умовах війни колективних практик, ціннісна свідомість українців зберігає тенденцію до індивідуалізації.

Висновки

Досліджуючи індивідуалізацію як ціннісний процес, ми стикнулися з проблемою певної невідповідності можливостей, які надає інструментарій обраного дослідження, меті нашої роботи. Через це досягти її вдалося лише частково. Наприклад, наше розуміння самостійності в контексті індивідуалізації є значно ширшим, ніж відповідальність за власну забезпеченість. Ми б, скоріше, говорили про процес прийняття рішень, не залежних від інших людей, навіть від найближчого оточення. Проте в інструментарії обраного нами дослідження не було відповідного запитання. Застосовуючи різні методи статистичного аналізу даних, ми зафіксували тенденцію індивідуалізації ціннісної свідомості українців, визначили об'єктивні та суб'єктивні характеристики індивідуалізованих осіб, що дозволило нам «змалювати» соціологічний портрет індивідуалізованої особистості, точніше, ескіз до нього.

Використання методу кластерного аналізу дозволило нам виокремити три групи українців із різним рівнем індивідуалізації ціннісної свідомості. При цьому ми побачили, що процес індивідуалізації ще не є усталеним, скоріше, можна говорити про певний напрямок трансформації ціннісної свідомості наших співгромадян.

Визначаючи перспективи трансформації ціннісної свідомості українців у бік індивідуалізації, ми сформулювали гіпотезу про те, що, незважаючи на спровоковане війною звернення громадян України до колективних практик, тенденція до індивідуалізації їхньої ціннісної свідомості залишається актуалізованою.

До перевірки цієї та інших зазначених у роботі гіпотез ми плануємо звернутися в наших подальших наукових студіях щодо обраної проблематики.

Список літератури:

1. Беляєва В. Індивідуалізація як новий вимір ціннісних орієнтацій студентської молоді. Соціологія у (пост)сучасності. *Збірник тез доповідей учасників XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених*. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 30-32.
2. Беляєва В. О. Індивідуалізація сімейних цінностей сучасної студентської молоді (кейс України). *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві : збірник тез доповідей учасників IV Конгресу Соціологічної асоціації України, м. Харків, 28-29 жовтня 2021 р.* Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 271-272.
3. Bauman Zygmunt, Liquid Modernity. Cambridge, UK: Malden, MA: Polity Press; Blackwell, 2000.
4. Bauman Zygmunt. The Individualized Society. Cambridge, U.K.: Polity Press, 2001.
5. Beck Ulrich. Risk Society: Towards a New Modernity. London ; Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992.
6. Гордійчук О. О. Ментальні передумови інтеграції України до Європейського Союзу. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2019. № 3 (44). С. 4-11.
7. Станіславенко Л. А. Соціальні та економічні цінності українського суспільства. *Політичне життя*. 2021. № 1. С. 103-111.
8. Грицак Н., Грицак Л. Загальнолюдські цінності як компонент моделі сучасного суспільства. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: *збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль)*. Тернопіль: Вектор; ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 38-40.
9. Стойкова К. Трансформація цінностей сучасного українського суспільства. «Південноукраїнські наукові студії». Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (14-15 грудня 2022 р.), м. Одеса.
10. Рябека Є. О. Проблеми утвердження європейської демократичної аксіології в українському суспільстві. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Випуск 5-6 (спецвипуск). С. 23-36.
11. Пачковський Ю. Ф., Біліхар М. П. Ціннісний контекст аналізу постмодерних соціальних змін. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 77. С.28-37
12. Сокурняська Л. Г., Свід О. Динаміка ціннісних орієнтацій українських студентів часів незалежності : назад до «матеріалізму»? *Український соціологічний журнал*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. № 1-2 (17-18). С. 135-139.
13. Черниш Н. Й., Борецька М. Ю. Аксіологічний простір ровесників незалежності України: соціологічні виміри. *Український соціум*. 2021. №3 (78). С. 34-53. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.034>
14. Батаєва К. В., Чумакова-Серова А.С. Візуалізовані цінності у соціальних практиках користувачів української соціальної мережі «Інстаграм». *Український соціум*. 2021. № 4 (79). С. 26-45. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2021.04.026>
15. Kluckhohn C. Value and value-orientation in the theory of action. C. Kluckhohn. Toward a general theory of action. New York: Harper, 1962.
16. Rokeach M. The nature of human values. New York, NY: Free Press. 1973. 438 p.
17. Inglehart R., Haerper C., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E.& Puranen B. et al. (eds.) World Values Survey: Round Three - Country-Pooled Datafile Version: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp. Madrid: JD Systems Institute. 2014.
18. Haerper C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E. & Puranen B. (eds.). World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 4.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. 2022.
19. Соціологічна група «Рейтинг». Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html

20. Колот А. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: наслідки та уроки. *Міжнародна економічна політика*. 2014. № 1. С. 5-22.

Отримано 20.08.2023

Прийнято до друку 29.09.2023

INDIVIDUALISATION OF VALUE CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS: METHODS OF EMPIRICAL MEASUREMENT AND RESULTS OF THEIR APPLICATION

Bieliaieva Viktoriia – Master's student of Faculty of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Svobody sq, 4, Ukraine, 61022, e-mail: belyayevava@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-0116>

The article analyses the tendencies of individualization of the value consciousness of the population of Ukraine and the processes of active value shifts in the minds of Ukrainians under the influence of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. The theoretical foundations of the study of this issue (in particular, Z. Bauman's theory of individualized society and W. Beck's concept of individualization) are considered. The conceptualization and operationalization of individualization as a value process are provided, individualized practices characteristic of modern Ukrainians in various spheres of their life, which are precisely value-based, are studied. The author's own system of indicators of individualization developed on the basis of the World Values Survey tools is proposed, the main of which are such indicators as the value of independence, distrust of people, support for the thesis that income depends on individual efforts and the thesis that supports responsibility for one's own security. The attention is focused on such sources of sociological information on the process of individualization of value consciousness as the results of the analysis of one-dimensional distributions by individual indicators, the results of the filter construction method, data obtained through the analysis of bivariate distributions and cluster analysis). It is noted that the cluster analysis made it possible to distinguish three groups of Ukrainians with different levels of individualization of value consciousness. It is emphasized that the analysis of the World Values Survey data allows recording only some manifestations of the process of individualization of Ukrainians' value consciousness, since the questionnaire does not contain the questions that would help to form a more comprehensive view of this process. Possible prospects for further individualization of the value consciousness of Ukrainians are considered. The author formulates a hypothesis that, despite the need to engage in collective practices caused by the current Russian-Ukrainian war, the trends of individualization of the value consciousness of Ukrainian citizens can be further actualized.

Keywords: individualization, individualized practices, value consciousness, value shifts, empirical measurement, indicators of individualization.

References:

1. Bieliaieva, V. (2020) 'Individualisation as a new perspective on the value orientations of students' *Sociology in (post)modernity. Collection of abstracts of the participants of the XVII International scientific conference of students, PhD students, postgraduate students and young scientists*. V. N. Karazin Kharkiv National University, pp. 30-32 [in Ukrainian].
2. Bieliaieva, V. (2021) 'Individualisation of family values of modern student youth (the case of Ukraine)' *Transformation of social institutions in the information society. Collection of abstracts of the participants of the IV Congress of the Sociological Association of Ukraine*. V. N. Karazin Kharkiv National University, pp. 271-272 [in Ukrainian].
3. Bauman, Zygmunt (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge, UK: Malden, MA: Polity Press; Blackwell.
4. Bauman, Zygmunt (2001) *The Individualized Society*. Cambridge, U.K.: Polity Press.
5. Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
6. Hordiichuk, O. (2019) 'Mental prerequisites of Ukraine's integration into the European Union'. *Scientific cognition: methodology and technology*. 3(44), pp. 4-11 [in Ukrainian].
7. Stanislavenko, L. A. (2021) 'Social and Economic Values of Ukrainian Society'. *Political life*. 1 [in Ukrainian]
8. Hrytsak, N., Hrytsak, L. (2022) 'Human values as a component of the model of modern society'. *Value orientations in the modern world: theoretical analysis and practical experience: collection of abstracts of the IV International Scientific and Practical Conference*. Ternopil, pp. 38-40 [in Ukrainian]
9. Stoykova, K. (2022) 'Transformation of values of modern Ukrainian society'. *"South Ukrainian Scientific Studies"*. Proceedings of the V National Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists. Odesa [in Ukrainian]
10. Riabeka, Y. (2019) 'Problems of the european democratic axiology development in the ukrainian society' *Multiversum. Philosophical almanac*. Issue 5-6 (special). Institute of Philosophy of H. S. Skovoroda of NAS of Ukraine, pp. 23-36 [in Ukrainian]
11. Pachkovskyy, Y., Blikhar, M. (2018) 'Value Context of Analysis of Postmodern Social Changes' *Social Technologies: Actual Problems of Theory and Practice*. 77, pp. 28-37 [in Ukrainian]
12. Sokurianska, L., Svid, O. (2017) 'The dynamics of value orientations of Ukrainian students since the independence: back to "materialism"?' *Ukrainian Sociological Journal*, 17-18, pp. 135-139 [in Ukrainian]
13. Chernysh, N. Yo., Boretska, M. Yu. (2021) 'Axiological space of coevals of independence of Ukraine: sociological dimensions' *Ukr. Socium*, 2021. 3(78), pp. 34-53. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.034> [in Ukrainian]
14. Bataeva, E. V., Chumakova-Sierova, A. S. (2021) 'Vizualized values in the social practices of Ukrainian Instagram users' *Ukr. Socium*. 4 (79), pp. 26-45. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2021.04.026> [in Ukrainian]
15. Kluckhohn, C. (1962) *Value and value-orientation in the theory of action*. C. Kluckhohn. Toward a general theory of action. New York: Harper.
16. Rokeach, M. (1973) *The nature of human values*. New York, NY: Free Press. 438 p.

17. Inglehart, R., Haerpfer, C., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. & Puranen, B. et al. (eds.) (2014) World Values Survey: Round Three - Country-Pooled Datafile Version: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp. Madrid: JD Systems Institute
18. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. & Puranen, B. (eds.) (2022) World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 4.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat
19. Sociological group "Rating" (2022). Seventeenth national survey: Identity. Patriotism. Values. Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituva_nnya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html [in Ukrainian]
20. Kolot, A. (2014) 'Global transformations of the individualized society: consequences and lessons' *International Economic Policy*. 1, pp. 5-22 [in Ukrainian]

Received 20.08.2023

Accepted 29.09.2023
